

BENDRUOMENĖ, TERITORIJA, VARDAS – JŲ KAITA XX A. II PUSĖJE–XXI A. PRADŽIOJE

DOC. DR. FILOMENA KAVOLIUTĖ

Vilniaus universitetas, Geografijos ir kraštotvarkos katedra, Geomokslų institutas,
el. p. filomena.kavoliute@gf.vu.lt

ANOTACIJA

Ijungus Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį, XX šimtmečio antroji pusė kaimiškajai Lietuvos daliai buvo lemtinga. Tuometinės kraštovaizdžio ir bendruomenių pertvarkos įtaka lietuvių kultūrai dar nėra iki galo suprašta ir įvertinta. Straipsnyje analizuojama gyvenamųjų vietovių kaita, atkreipiant dėmesį į visus tris jų požymius: bendruomenę, teritoriją ir vardus. Dėmesys vardams šiuo atveju išskirtinis, nes per du dešimtmečius sovietų laikais iš valstybinės apskaitos duomenų išbraukta apie 4000 gyvenamųjų vietovių vardų, o ir atkūrus valstybingumą istorinių vardų panaikinama daugiau negu atkuriami, nors tai yra svarbūs krašto kultūros istorijos liudytojai, dvasinis saitas tarp žmonių ir žemės. Lietuvoje yra dar per 4000 kaimų ir viensėdžių be gyventojų.

Raktiniai žodžiai: kaimai, bendruomenės, vardai, kultūros paveldas.*

ĮVADAS

Kaimiškos gyvenamosios vietovės – kaimai ir viensėdžiai – gausiausia valstybę formuojančių socialinių-teritorinių „ląstelių“ grupė. Kaip miesteliai ir miestai, kaimiškos gyvenamosios vietovės turi trinarę struktūrą: gyventojus (bendruomenes), teritoriją (žemę) ir vardą (juos identifikuojantį kodą). Kaimų ir viensėdžių teritorijos su vienokių ar kitokių formų gyvenvietėmis ir naudmenomis sudaro šalies „kūno“ agrarinę dalį (70 % šalies ploto), bendruomenių kultūrinė raiška palaiko valstybės, tautos sielą – etninę kultūrą, o vardai yra krašto kultūrinės-istorinės atminties lobynas, taigi ir kaimo, viensėdžio sampratos turinys kinta pagal atitinkamą kontekstą.

Kaimiškajai valstybės daliai XX šimtmetis buvo nepaprastai audringas: pergyventos trys žemės reformos ir pradėta ketvirtoji. 1907 m. dar carinė, o 1923 m. jau savos valstybės vykdyta žemės reforma baigė išlaisvinti nuo baudžiavos užsilikusios rėžinės žemėnaudos ir aprūpino žemę, sudarydama sąlygas krašto vystymui, o vietomis ir

sunkaus darbo reikalaujančiam žemių kultūrinimui (šlapių bendrų ganyklų, akmenynų įsisavinimui). Sovietinė žemės reforma – kolektyvizacija, pradėta pokaryje vykdant deportacijas, o septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais varyta prie pabaigos, „įtvirtinant“ kolektyvines bendruomenes, nukeliant vienkiemius ir statant naujas gyvenvietes. Paštarieji procesai galutinai ardė tradicines bendruomenes. Valstybingumo atkūrimas amžiaus pabaigoje, žemės restitucija vėl suteikė naujų vilčių, o kartu apnuogino tai, kas prarasta kaimiškoje krašto dalyje. „Praradimai per 50 metų tokie dideli ir ypatingi, kad šiandieną dar reikia tiriamųjų darbų, kad pajėgtume nuostolius įvertinti“, – pirmajame lietuvių kultūros kongrese 1990 m. sakė prof. Česlovas Kudaba (Kudaba 1990: 38). Būdami tarp Europos laisvųjų valstybių, pamažu užmirštame, ką neigiamo išgyvenome sovietmečiu, tačiau užsimiršimas anaipol nepadaeda susitelkti ir likviduoti vis dar tebeįmanomas neigiamas to laikotarpio pasekmes.

Kaimo gyventojai 1939 m. sudarė 77 % visų gyventojų. Per du karo, pokario tremčių ir kolektyvizacijos dešimtmečius kaimiškoji gyventojų dalis sumažėjo iki 61 % (1959 m.), t. y. maždaug po 277,8 tūkst. gyventojų per dešimtmetį; iš viso šalis tuomet neteko 850 tūkstančių gyventojų (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974: 3). Per septintąjį dešimtmetį iš kaimų pasitraukė mažiausiai gyventojų per visą sovietmetį – 109 tūkstančiai, tačiau pradėjus nukėlinėti vienkiemius (dažnai prievarta), žmonės neteko dar vieno motyvo likti kaime. Nors iš pradžių gausiau eita į kolektyvines gyvenvietes, vėliau didžioji dalis jau traukėsi iš kolūkių – jei jau reikia išeiti iš namų, tai verčiau išsikelti į miestą, pasirinkti lengvesnį gyvenimą ir tapti laisviems, nepriklausomiems nuo kolūkio: „vaikai į kolchozą eiti, grįžti po mokslų neplanuoja“. Aštuntajame dešimtmetyje kaimiškąsias vietoves paliko 199,9 tūkst. gyventojų, devintajame – 168,6 tūkst. (Kaimas 1986: 172; *Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993: 3). Tačiau nepaisant „sėkmingo“ vienkiemių nukėlimo, atliekamos apklausos rodė, kad net ir įpusėjus melioracijai (1978–1979 m.) apie 70–80 % gyventojų dar vis nenorėjo išeiti iš savo gimtųjų vienkiemių ir tik intensyviausiai melioruojamuose rajonuose žmonės buvo labiau susitaikę su artėjančia lemtimi – Šiaulių, Kėdainių rajonuose nenorintieji palikti namus sudarė atitinkamai 62,7 ir 63,7 % apklaustųjų

* Straipsnis parengtas pagal Etninės kultūros globos tarybos finansuoto tyrimo „Lietuvos gyvenamųjų vietovių vardų kaitos apžvalga (XX a. II pusė)“ (autorinė sutartis 1917.05.10 Nr. SA – 3) baigiamąją ataskaitą.

(Grabauskas 1983: 91). 1989 m. kaimuose buvo likę 32 % šalies gyventojų.

1959 m. gyventojai surašyti 25 143 kaimo gyvenamosiose vietovėse. Per karą, kolektyvizaciją be gyventojų likusios vietovės į tą skaičių nebuvo įrauktos. 1970 m. surašymo duomenyse taip pat nurodomos tik gyventojus turėjusios vietovės, bet užsimenama, kad per laiką tarp surašymų jų sunyko 914 (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974: 4). Sovietmečio pabaigoje, 1989 m. užregistruotos 21 549 gyvenamosios vietovės, iš kurių 2026 buvo be gyventojų (*Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993: 3). Taigi, per sovietmetį sunyko ar buvo suardyta 5620 kaimiškų bendruomenių: 3594 vardai išbraukti iš valstybinės apskaitos duomenų, kitų 2026 bendruomenių vardų išbraukti nespėta. 2011 m. surašymo duomenyse minima 18 460 gyvenamųjų vietovių (Gyventojai gyvenamosiose vietovėse 2013), iš kurių gyventojų neturinčių vietovių yra 4200 (Daugirdas ir kt. 2013: 52). Kitaip sakant, iš 1959 m. gyventojus turėjusių 25 143 vietovių 2011 m. liko 14 260 apgyventų vietovių. XIX amžiaus pabaigoje (1897 m.) dabartinėse Lietuvos ribose buvo 27 024 gyvenamosios vietovės (Kaimas 1986: 172).

Gyventojams pasitraukus, išmirus, žinią apie toje vietovėje gyvenusią bendruomenę ilgiausiai liudija josios vardas. Problema iškyla pripažinus, kad gyvenamųjų vietovių vardai yra svarbūs krašto kultūrai – juose atpažįstame krašto istorijos faktus, buvusią gamtinę aplinką, atrandame giminių kilties vietas. Taigi, per du dešimtmečius prarasti 4000 vietovardžių nedidelei lietuvių tautai yra didelė kultūrinė netektis. Ši netektis darosi skaudesnė ir dėl to, kad po šalies nepriklausomybės atkūrimo gyventojams atgaunant žemės nuosavybę natūra panaikintuose kaimuose, istoriniai jų vardai nebuvo grąžinami. Toks nesuinteresuotumas, matyt, nulemtas sovietmečiu išplitusio abejingumo krašto kultūriniam palikimui: vardai laikomi bereikšmiaisiais, kultūrinės vertės neturinčiais žodžiais. Todėl pradėjus tikslinti kaimų ribas, be gyventojų likusių vietovių vardai vėl iš naujo buvo braukiami iš valstybės dokumentų, o kartu ir iš gyvosios vartosenos, taip atimant teisę tų kaimų teritorijoms vadintis istoriniais vardais. Panaikinant vardus, pasirašomas mirties nuosprendis kultūrinei vietovės atminčiai. Jei tokios tendencijos ir požiūris nesikeis, kyla grėsmė prarasti dar per keturis tūkstančius krašto vardų.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti iš sovietmečio paveldėtą gyvenamųjų vietovių būklę.

Uždaviniai:

1. apžvelgti gyvenamųjų vietovių kaitą ir vardų naikinimą sovietmečiu;
2. apžvelgti gyvenamųjų vietovių vardų atkūrimą, braukimą nepriklausomybės laikotarpiu;
3. aptarti gyvenamųjų vietovių vardų restitucijos būtinybę.

METODIKA

Gyvenamųjų vietovių kaitos tyrimas atliktas remiantis 1959, 1989 ir 2011 m. gyventojų surašymų medžiaga (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974; *Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993; Gyventojai gyvenamosiose vietovėse... 2013). Pasitikslinant naudota 1923 m. gyventojų surašymo medžiaga (*Lietuvos apgyventos vietos...* 1925) bei 1959 m. teritorinio-administracinio suskirstymo žinynas (*Lietuvos TSR administracinis-teritorinis...* 1959).

Duomenų apie sovietmečiu panaikintas gyvenamąsias vietas ieškota Lietuvos TSR teritorinio-administracinio suskirstymo žinyne bei 1989 m. gyventojų surašymo medžiagoje (*Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993). Konkrečių išbraukimo datų ieškota LTSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės oficialiajame leidinyje. Pirminių dokumentų, konkrečių išbraukimo motyvų formuluočių ieškota Centrinio valstybės archyvo LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo fonde (R-758). Tiek duomenų apie nepriklausomybės laikotarpiu panaikintas gyvenamąsias vietas, tiek duomenų apie rengiamus įstatymų projektus, susijusius su gyvenamųjų vietovių panaikinimu ir nuštatymu, pavadinimų suteikimu bei keitimu ir teritorijų ribų nuštatymu ieškota Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, savivaldybių interneto svetainėse (<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/> ir kt.). Analizuoti LTSR ir Lietuvos Respublikos priimti įstatymai. Jų ieškota LTSR AT ir Vyriausybės oficialiajame leidinyje ir internete. Siekiant geriau suprasti sovietinės melioracijos laikotarpį, susipažinta ir panaudota Šakių ir Jurbarko rajonų melioracijos valdybų archyvinė medžiaga.

Atliekant gyvenamųjų vietovių kaitos analizę ir siekiant suprasti (realiai apčiuopti) gyvenamųjų vietovių ir jų vardų naikinimo mastą, buvo sudaryti jų sąrašai, taip pat be gyventojų esančių gyvenamųjų vietovių sąrašai.

Didžiausias tyrimą apsunkinęs kliuvinys buvo tas, kad tiek sovietmečiu, tiek nepriklausomybės laikotarpiu buvo ne kartą keistos apylinkių / seniūnijų bei rajonų / savivaldybių ribos, todėl lyginti duomenis reikėjo itin atidžiai, pasitikrinant kartografinę medžiagą. Keblumų kėlė ir tai, kad po nepriklausomybės atkūrimo statistiniai duomenys nebuvo rodo tų kaimų dalių, kurios patenka į skirtingas seniūnijas ar rajonus. Kitas ne mažiau tyrimą apsunkinantis faktas – duomenų apie gyvenamąsias vietas netikslumai, nesutapimai, palyginus atskirus šaltinius. Be to, dalies gyvenamųjų vietovių 2011 m. surašymo medžiagoje nėra. Jos paštebėtos lyginant 1989 ir 2011 m. surašymų duomenis, aiškinantis iki 1989 m. ir po 1989 m. (t. y. sovietmečiu ir po sovietmečio) be gyventojų likusias gyvenamąsias vietas. „Pasimetusias“ vietas išdavė 1989 ir 2011 m. surašymų medžiagoje minimų gyvenamųjų vietovių ir jų kiekio neatitikimas. Tokių vietovių vis „atsiranda“ skelbiamuose savivaldybių projektuose, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimuose dėl gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų

nuštatymo* Dėl visų nesutapimų (kiekio, gauto atlikus skaičiavimą, ir kiekio, nurodyto oficialiuose šaltiniuose), „dingimų“, duomenų neišsamumo (jei vienur išbraukta vietovė paminėta, kitur apie ją duomenų nėra, reikalinga ilgesnė, nuoseklesnė paieška) straipsnyje pateikiami duomenys vertintini su šokia tokia paklaida, kuri, matyt, išliks ir ateityje, jei nebus patikslinti senųjų surašymų duomenys ir atnaujinti vėlesniųjų surašymų duomenys. Lyginant dėmesys buvo kreiptas ir į 1989 m. buvusius tuščius, bet po 1989 m. vėl apgyventus kaimus. Kita sunkinanti aplinkybė yra ta, kad sovietmečiu kaimų, viensėdžių ribų schemos pradėtos braižyti tik pačioje laikotarpio pabaigoje (1987 m., patikslintos 1999 m., M 1:50000), nors pažymėtos jau ne visų gyvenamųjų vietovių ribos (Valstybės žemės fondo medžiaga). Autorė nuoširdžiai dėkoja Valstybės žemės fondui (buv. Valstybiniam žemėtvarkos institutui) už pagalbą, leidžiant pasitikslinti archyvinėje kartografinėje medžiagoje. Pasitikslinant kaimų, viensėdžių ribas, ieškota Registrų centro *Regia* tinklalapyje, kur (buvo) skelbiamos sąlyginės kaimų, viensėdžių ribos.

MELIORACIJA – VIENKIEMIŲ NAIKINIMO PRIEMONĖ

Kolektyvizacija pakeitė žemės naudojimą, tačiau apgyvendinimo sistemą palietė mažiau. Kita vertus, dalies ištremtųjų, ypač ankstyvųjų vežimų, taip pat nuo tremties pabėgusiųjų sodybos būdavo nugriaunamos, o vėliau ten įkurdinamos jaunos šeimos. Savo namuose – laukuose išsibarsčiusiuose vienkiemiuose, buvusioje nuosavoje žemėje tebegyvenantys naujieji kolūkiečiai buvo nepakankamai lojalūs naujajai tvarkai ir į kolektyvinių ūkių steigimo įstatuose numatytą priemonę – „laikyti būtina neatidėliojant pradėti steigti kolektyvinių ūkių gyvenvietes“ – neatsiliepė (Dėl kolektyvinių ūkių... 1948). 1951 m. pradėtas kolūkių kūrimas ėjosi lėtai. Pavyzdžiui, Anykščių rajono Juoštinkų apylinkės Komjaunimo ir Tarybos gyvenvietės-kaimai 1959 m. dar buvo be gyventojų, Švenčionių apylinkės Kolūkio gatvės kaime gyveno tik 17 gyventojų (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974). Todėl vienkiemų sistemos, kaip „carizmo ir buržuazijos politikos rezultato, sukuriiančio kaime sau atramą buožių asmenyje“, likvidavimas svarštytas Lietuvos komunistų partijos suvažiavime, plenumuose (Sniečkus 1952). Pabaltijo vienkiemų problema svarštyta TSKP CK plenumo Maskvoje (Хрущев 1953: 83). Tačiau žmonės į kolektyvines gyvenvietes nesikėlė ne tik todėl, kad jos priminė baudžiavinius kaimus, iš kurių išėita vos prieš 30–60 metų, bet ir todėl, kad sodybos buvo jų tėvų namai, o senosios sodybos – ištisų šeimų, giminių lizdai.

1965 m. Lietuvai atsirado proga įsijungti į prasidedantį TSRS (SSRS) Nejuodžemio zonos žemių gerinimą (rūgščių dirvų kalkinimą ir melioracijos darbus valstybė ėmėsi atlikti savo sąskaita), todėl Lietuvos TSR kartu su Latvijos TSR paprašė Sovietų Sąjungos biudžeto lėšomis iš

melioruojamų plotų iškelti dar ir vienkiemius: „Ir apskritai vienkiemių nukeldinimo uždavinį mums vertėtų spręsti aktyviau, o tai iki šiol visi kalbėjo, bet labai mažai darė. [...] Atsiranda galimybė gerokai sumažinti kaimo gyventojų supriešinimą, pagerinti jų kultūrinį buitinių aptarnavimą“ (Снечук 1965: 221–222). 1966 m. sausį buvo paskirtos lėšos Lietuvai, Latvijai ir Estijai (О мероприятиях... 1966), o paskui TSKP CK plenumas dar įspėjo Pabaltijo respublikas nekartoti ankštesnių klaidų ir naujus melioracinius sklypus projektuoti ne mažesnius kaip 200 ha (*Материалы...* 1966), nes lig tol buvo sausinama mažomis 40 ha dydžio drenažo sistemomis ir vienkiemiai būdavo apeinami. Didžioji melioracija buvo pradėta – vienkieminę apgyvendinimo sistemą imta naikinti valstybiniu maštu:

[...] Lietuvos KP Centro Komitetas ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba n u t a r i a : 1. Laikyti, jog *vienas svarbiausių* (čia ir toliau cituojant kursyvu išryškinta autorės) Žemės ūkio ministerijos, Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos, Kaimo štatybos ministerijos, Respublikinio tarpkolūkinį štatybos organizacijų susivienijimo, Valstybinio štatybos reikalų komiteto, Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos, Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo valdybos, Geologijos valdybos, Automobilių transporto ir plentų ministerijos, Lietuvos Komunistų Partijos rajonų komitetų, rajonų vykdomųjų komitetų ir rajonų gamybinių žemės ūkio valdybų, kolūkių valdybų, tarybinių ūkių ir kitų valstybinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų vadovų, kaimo pirminių partinių, profsąjungų ir komjaunimo organizacijų *uždavinių yra įgyvendinti reikalingas priemones gyventojų kėlimuisi iš vienkiemų į gyvenvietes toliau gerinti* [...]. Lietuvos KP Centro Komitetas ir Lietuvos Ministrų Taryba atkreipia visų partinių ir žemės ūkio organizacijų dėmesį į tai, kad reikia toliau *aiškinti* kolūkiečiams, tarybinių ūkių darbininkams ir kitiems gyventojams, *kaip yra svarbu įgyvendinti gyventojų kėlimosi iš vienkiemų į gyvenvietes priemones* ir kokią paramą teikia Partija ir Vyriausybė, sprendžiant miesto bei kaimo buto – buities ir kultūrinių gyvenimo sąlygų suartinimo uždavinius. (Dėl priemonių... 1968)

Į gyvenvietes skatinta keltis ir iš nesusaintintų plotų, draudžiant remontuoti senus trobesius, kad būtų paspartintas vienkiemų likvidavimas, už kurį buvo užmokama. Plotuose, kuriuose sausinti buvo netikslinga, būta nemažai archajiškų viensėdžių, mažiausiai palieštų XX a. pirmosios pusės žemės reformų ir naujakurystės. Tokiose senose, senus trobesius turėjusiose sodybose po šeiminkų tremties apsigyvenę nauji gyventojai, o kartais ir senieji šeiminkai noriau naudojos atsiradusiomis galimybėmis buities sąlygoms pagerinti. Noriau į gyvenvietes kėlėsi ir mažiau žemės (tarpukariu) turėjusios ir praštesnėse sodybose gyvenusios šeimos. Pagal rajoninio

planavimo schėmas Lietuvoje turėjo būti sukurta apie 3100 kolektyvinių gyvenviečių (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974: 6). Pavyzdžiui, Jurbarko melioracijos štatybos valdybos archyvuose fonduose Jurbarko MSV skirtose telefonogramose skaitome: „1978.07.20. Pranešame jums, kad sodybviečių tvarkymo užduotis Jurbarko rajone patikslinama ir nustatoma 250 sodybviečių. Ministro pavaduotojas A. Vlasovas“; „1980.01.21. Vienkiemų nukėlimo planas 1980 m. jūsų rajonui numatomas 170 vienetų“; „1982.03.18. Sodybviečių šalinimo planas jūsų valdybai 1982 m. 280 vienetų“.

GYVENAMŪJŲ VIETŪVIŲ VARDŲ PANAIKINIMAS

Viename iš pirmųjų gyvenamųjų vietovių apskaitos įsakų visas dėmesys buvo sutelktas į besikuriančių gyvenviečių registraciją bei pavadinimų suteikimą ir tik paskutinis punktas numatė „visiems gyventojams išvykus arba jiems persikėlus iš atskirų gyvenamųjų vietovių į kitas gyventi [...] tokias vietas išbraukia iš apskaitos, kaip faktiškai neegzistuojančias“ (Dėl Lietuvos TSR gyvenamųjų vietovių... 1962). Pradėjus masinę melioraciją ir daugėjant be gyventojų likusių vietovių, 1968 m. įstatymas „Dėl pavadinimų administraciniams-teritoriniams vienetams, gyvenamosioms vietovėms [...] tvarkos“ yra patikslinamas, išbraukiant nuostatas dėl gyvenviečių registravimo, o 4 straipsnį papildant taip: „Kai iš gyvenamosios vietovės visi gyventojai išvyksta ar persikelia kitur gyventi ir joje *nebelieka gyvenamųjų bei ūkinių paštų*, [...] išbraukti tokią gyvenamąją vietovę“ (Dėl pavadinimų administraciniams-teritoriniams vienetams... 1968). Buvo pradėta sutikrinti gyvenamąsias vietas, nes tokių buvo atsiradę po karo bei trėmimų. Apylinkių pateiktose pažymose jų sunykimo priežastys kartais įvardijamos tiesiogiai, kartais jas galima numanyti:

Kretingos raj. Imbarės DŽDT VK pažymi, kad Titnagų kaime gyveno vienas ūkininkas, kurį specevakuvus 1941 m. gyventojų neliko, pašatai buvo nugriauti. (Imbarė, 1968 m.; CVA R-758, ap. 3, b. 404)

Išbraukti Jonišio raj. Rudiškių apyl. Šliomiškio vk. ir Aukštamiškio k., nes niekas negyvena ir nėra gyvenamųjų ir ūkinių paštų. Gyvenamosios vietovės išnykusios prieš 23 metus. (1968 m.; CVA, f. 758, ap. 3, b. 529)

Išbraukti Dusnyčios kaimą iš Lazdijų apyl. apskaitinių duomenų, kadangi Dusnyčios k. randasi pasienio zonoje ir iš jo 1940 m. gyventojai yra iškelti į kitus kaimus. (1968 m.; CVA, f. 758, ap. 3, b. 529)

Todėl tiesiog neįtikėtina atrodo visuomenei pateikiami 1959 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenys, kuriuose gyventojų neturinčiomis gyvenamosiomis vietovėmis

nurodomos geležinkelio būdelės, naujai suplanuotos gyvenvietės, pavyzdžiui, Kauno raj. Akademijos ir Akademijos (bendrabučių), Girionių (technikumo), iš viso paminėtos 23 (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974):

Joniškio r. Kriukų apyl. Beržiukų k. gyveno 7 ūkininkai., Dvariukų k. – 1 ūkininkas, Kelmynės k. – 1 ūkininkas. Iš šių kaimų 1969 m. visi gyventojai išsikėlė į gyvenvietes ryšium su melioracija. Šiuose kaimuose niekas negyvena ir nėra gyvenamųjų namų šiuo metu. (CVA, f. 758, ap. 3, b. 529)

Jurbarko rajono Vadžgirio apylinkės Pleteriškės kaimo gyventojai, vykdant melioracijos darbus 1969 m. persikėlė į Šilkalnio kaimą (gyvenvietę), o šiuo metu šio kaimo teritorijoje negyvena nė vienas gyventojas ir nugriauti visi ten buvę pašatai. Minimas kaimas buvo apylinkės pakraštyje, todėl ir ateityje pagal Lapgirių tarybinio ūkio generalinį planą šio kaimo teritorijoje nenumatoma statyti jokių statinių. (CVA, f. 758, ap. 3, b. 529)

Kėdainių raj. Krakių apylinkės DŽD Taryba pažymi, kad Paropės, Poliesės, Underiškės vienkiemiai yra likviduoti. 1968 m. (CVA, f. 758, ap. 3, b. 514)

Pateiktų pavyzdžių formuluotės aiškiai leidžia suprasti jas rengusių pareigūnų požiūrį į kaimų, viensėdžių vardų panaikinimą. Nemažiau iškalbingos ir priimtosios pataisos bei 1970 m. LTSR Ministrų Tarybos potvarkis Nr. 526-p „Dėl nugriautų (likviduotų) gyvenamųjų namų“, kurio 3 punktas skelbia: „Nušatyti, kad namas *laikomas nugriautu (likviduotu)* tik esant miesto, rajono vykdomojo komiteto sprendimui dėl jo nugriovimo (likvidavimo), jeigu namas sausio 1 d. yra *faktiškai nugriautas (likviduotas)*“ (Dėl nugriautų... 1970). Potvarkio priėmė siekiant išvengti pasitaikančio piktnaudžiavimo siekiant tikrai likviduoti nukeliamas sodybas, mat už tai būdavo išmokami pinigai. Kartu potvarkis leidžia suprasti, jog iš savo sodybų nebuvo išeinama lengvai. Tokią išvadą galima daryti ir prisiminus Kelmės raj. Kolainių apylinkės Bikioniškės kaimo atvejį – po dešimtmečio rajonų vykdomieji komitetai priima rezoliuciją dėl vienkiemių nenugriovimo:

1966 m. Bikioniškės kaime buvo nugriauti paskutiniai pašatai, todėl apylinkės vykdomasis komitetas siūlė šią gyvenamąją vietovę išbraukti iš apskaitinių duomenų. Tačiau, 1968 m. pabaigoje atvykęs gyventojas ant senų pamatų /buvusių senų paštų vietoje/ vėl pasistatė gyvenamąjį namą ir ūkinius paštatus. Sąryšyje su tuo Kolainių apylinkės DŽD Taryba nusprendžia: Pakeisti apylinkės vykdomojo komiteto pasiūlymą dėl Bikioniškės gyvenamosios vietovės išbraukimo iš apskaitinių duomenų – minėtą gyvenamąją vietovę palikti. 1968 m. gruodžio 27 d., Kolainiai. (CVA, f. 758, ap. 3, b. 529)¹

¹ Bikioniškės viensėdis išbrauktas 1983 12 28 LTSR AT Prezidiumo įsaku Nr. X-3642, kaip Užvenčio apylinkės vietovė.

1984.01.19. Praėjus 3 metams nuo vienkiamų įkainojimo, vienkiamų nenugriovė (pateikiamas sąrašas – aut.): 1) Bakšys Antanas, Viktoro. Įkainota 1980 m. (šioje sodyboje dabar ūkininkaujama – aut.).

1986.01.16. Praėjus trims metams nuo vienkiamų įkainojimo aktų patvirtinimo, kai kurie asmenys vienkiamų nenugriovė: (pateikiamas sąrašas – aut.). (Jurbarko melioracijos valdybos archyviniai dokumentai)

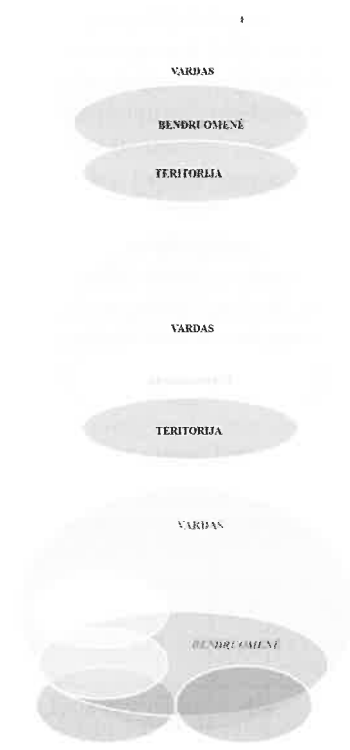
Vienkiamų naikinimas buvo tiesiogiai susijęs su kraštovaizdžio pertvarka ir siekiu kurti pramoninį žemės ūkį, bet jis palietė ir socialinę-kultūrinę erdvę. Prasidėjusi kaimo vietovių pertvarka buvo tokia radikali, jog tai akcentuota gyvenamųjų vietovių panaikinimo formuluotėse: „Ryšium su *dideliais ūkiniais ir kultūriniais pakitimais kaimo vietovėse* LTSR AT Prezidiumas [...] Įsaku sujungė šias gyvenamąsias vietas: (sąrašai pridedami).“ O kitus kaimus ir viensėdžius, „remiantis gautais iš [...] rajonų Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomųjų komitetų duomenimis apie *išnykusias* gyvenamąsias vietas, LTSR AT Prezidiumas [...] Įsaku *išbraukė* iš apskaitinių duomenų“. Nepaisant skirtingų formuluočių, vardai iš valstybinių dokumentų išnykdavo vienodai, o teritorijos būdavo pavadinamos kitų gyvenamųjų vietovių vardais. Iš apylinkių pažymų susidaro įspūdis, jog viensėdžiai, maži kaimai būdavo sujungiami su didesniais dėl jų artumo vienas kito atžvilgiu, nieko neužsimenant apie gyventojus, kurių, matyt, buvo, nes *išbraukiant* būdavo pažymima, jog vietovės gyventojų neturi:

Jonavos rajone sujungti: Bukonių aplinkėje Kalnyčios kaimą, kuriame yra 1 kiemas ir kuris 200 m nuo Pasraučių vadinti Pasraučiais; Žeimių ap. Beržynų kaime yra 1 kiemas ir kuris yra 400 m nuo Žeimių, vadinti Žeimių kaimu; Bugumilavos kaime yra 1 kiemas ir kuris yra 500 m nuo Pamelnųtėlės prijungti prie Pamelnųtėlės ir vadinti Pamelnųtėlės kaimu; Konstantinavos kaime yra 1 kiemas ir kuris yra 600 m nuo Žeimių prijungti prie Žeimių ir vadinti Žeimių miesteliu. (1970 m.; CVA, f. 758, ap. 3, b. 514) (AT Prezidiumo įsake Kalnyčia, Beržynai, Bugumilava, Konstantinavas vadinami viensėdžiais – aut.)

Kalbant apie bendruomenių „suliejimą“, būtina prisiminti kitą svarbų sovietmečio pertvarkymą – didelės dalies viensėdžių pervadinimą kaimais. Ypač tai gerai matoma sugretinus 1923 m. ir 1959 m. gyvenamųjų vietovių sąrašus (*Lietuvos apgyventos vietos...* 1925; *Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974). Šis iš pirmo žvilgsnio nereikšmingas veiksmas (koks skirtumas, ar pavadinsi „kaimu“, ar „viensėdžiu“) rodo, kad to meto visuomenėje ši sąvoka dar vis nebuvo praradusi prasmės, todėl viensėdžiams pervadinti ir sujungti buvo skirtas nemažas dėmesys, liudijantis apie tebevykstančią „klasių kovą“, siekiant ištrinti bet kokius prisiminimus apie buvusį

socialinį viensėdžių išskirtinumą, juolab kad nemažai šeimų buvo deportuotos kaip liaudies priešai. Viensėdžiai – kaimiškosios dalies tradicinės struktūros elementai. „Viensėdžio“ sąvoka pabrėžia iš feodalinio laikotarpio kilusį šių mažiausių teritorinių bendruomenių aukštesnį socialinį statusą, nes dauguma jų – atskirą vardą turėję buvusių laisvųjų valstiečių ūkiai, buvę bajorkaimiai ir dvarai, pavadinti viensėdžiais po tarpukariu įvykdyto žemės parceliavimo. Dažniausiai tai buvo kaimiškosios inteligentijos bendruomenės, turėjusios giliausias kultūrinės šaknis. Beje, tarpukario žemės reformos metu dalis viensėdžių taip pat būdavo prijungiami prie kaimų dėl reformos vykdymo patogumo.

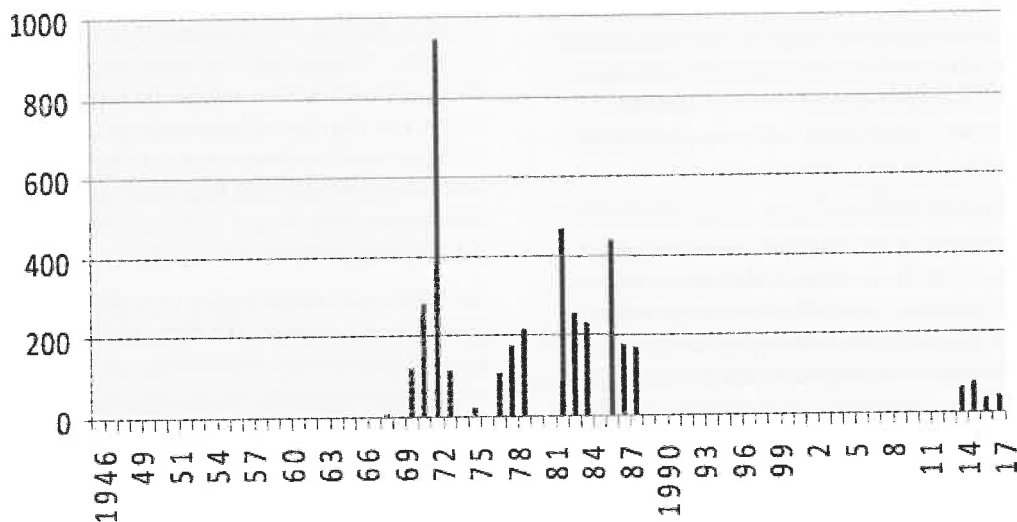
Šie ir kiti pavyzdžiai leidžia suprasti, jog mažos gyvenamosios vietovės buvo sujungiamos, o nauja gyvenviečių sistema formuojama siekiant įvesti patogesnę visuomenės valdymą. Nors nepavyko aptikti jokių oficialių nurodymų, kaip naudoti tokias skirtingas formuluotes, yra pagrindo manyti, kad kartu su melioracija vykdyta ir administracinė reforma (ne rajonų ir apylinkių, nors gal ir kaip reformos dalis), skirta pasirėngti pereiti prie naujos apgyvendinimo sistemos – 3100 kolektyvinių gyvenviečių (*Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės...* 1974: 6). Bene paskutinį kartą šiek tiek patikslinta formuotė panaudota 1988 m. gegužės 30 d., kai buvo sujungti Vilniaus rajono kaimai: „ryšium su dideliais ūkiniais, socialiniais ir kultūriniais pakitimais kaimo vietovėse“ (Dėl Vilniaus rajono... 1988). Įdomu, kiek tokių vietovių Lietuvoje ir šiandien dar turi gyventojų?

1 pav. Gyvenamųjų vietovių struktūra: 1 – nepažeista, 2 – neturinti gyventojų, 3 – komplikuota.

Vietovių vardų išbraukimo tempai buvo nevienodi. Štai 1972 m. išbraukti net 945 istoriniai vietovardžiai (2 pav.). Juos galima pavadinti LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus triumfo metais, nes jo tikslas buvo sukurti

ir išvystyti socialistinį žemės ūkį, taigi, toks išbrauktų vietovardžių kiekis galėjo būti bendrapartiečių dovana jo jubiliejaus proga – 1973 m. sausį jam sukako 70 metų.

2 pav. Kaimų ir viensėdžių vardų išbraukimas iš LTSR ir LR valstybinės apskaitos dokumentų sovietmečiu ir posovietiniais metais (1968–2017).

KOLEKTYVINIŲ GYVENVIEČIŲ KŪRIMAS – TRADICINIŲ BENDRUOMENIŲ NAIKINIMAS

Sovietmečiu vykdytas žemėnaudos pertvarkymas ir naujosios gyvenviečių sistemos formavimas buvo reikalingas ne tik pramoniniam žemės ūkiui sukurti. Tai buvo skirta iš esmės kitokio tipo kaimo bendruomenių sukūrimui. Kolektyvizacija oficialiai panaikino tradicinių bendruomenių teritorijų ūkinį statusą, nes ūkinis gyvenimas ėmė vykti kolūkių ir brigadų rėmuose, nors gyventojai tradiciškai dar buvo „grupuojami“ pagal senąsias kategorijas. Kaimų, viensėdžių teritorijos, kaip nueinančio laikotarpio atgyvenos, jau nebuvo fiksuojamos valstybinės žemėtvarkos rengiamoje itin detalioje kolektyvinių ūkių kartografinėje medžiagoje. Kaimų bendruomenių vientisumo ne visada būdavo paisoma pokaryje, nes tai būtų stiprinę jų pasipriešinimą, jo nepaisyta ir vėliau – bendruomenės būdavo skaldomos stambinant ūkius, keičiant apylinkių, rajonų ribas. Tokios

perskeltų kaimų „dalys“ surašymų duomenyse pradėtos žymėti nuo 1970 m., tačiau tai buvo daroma nenuosekliai, pavyzdžiui, Dusetų rajono Antalieptės apylinkėje pažymėtos Butkelių ir Kraštų kaimų dalys, o gretimoje Žukliškių apylinkėje nurodomi tik Kraštai. Mažeikių rajone Lėlaičių kaimas iki tol buvęs padalintas tarp Šerkšnėnų ir Tirkšlių apylinkių, bet jo „dalys“ surašymų duomenyse pažymėtos tik 1970 m. (1 lentelė). Požiūrio į kaimų bendruomenių vientisumą skirtumus (ignoruoiant bendruomenes arba, priešingai, laikantis tradicijos) labiausiai išryškina itin nevienodas rajonuose, apylinkėse buvusių ar esančių (projektuojant) perskeltų kaimų kiekis. Pavyzdžiui, 1970 m. Anykščių rajone buvo 25 dalys kaimų (perskelta 12 kaimų), Alytaus rajone – 47 (perskelti 23 kaimai), Kėdainių rajone – 12 dalių kaimų (perskelti 6 kaimai). 1989 m. Lietuvoje nurodoma buvus 370 perskeltų kaimų (*Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993). Po 1990 m. skaldymas nuštotas žymėti, nors kaimai sujungti nebuvo.

1 lentelė. Perskelti kaimai rajonų apylinkėse (1970 ir 1989 m. surašymų duomenimis).

Mažeikių rajono apylinkės ir kaimai				Akmenės rajono apylinkės ir kaimai			
1970 m.		1989 m.		1970 m.		1989 m.	
Juodaikių apyl.	1			Akmenės apyl.	2	Akmenės apyl.	2
<i>Pumpurai</i>				<i>Raudžiai, Santekliai</i>		<i>Smiltinė, Venta</i>	
Laižuvos apyl.	1	Laižuvos apyl.	3	Alkiškių apyl.	1	N. Akmenės apyl.	1
<i>Antanava</i>		<i>Dargiai, Purvėnai, Žiogaičiai</i>		<i>Raudžiai</i>		<i>Smiltinė</i>	

Mažeikių apyl.	0	Mažeikių apyl. <i>Bugeniai, Dargiai, Juodeikiai, Kalnėnai, Kurmaičiai, Purvėnai, Troškučiai, Urvikiai, Žiogaičiai</i>	9	Kairiškių apyl.	0		
Reivyčių apyl.	0	Reivyčių apyl. <i>Dargiai, Kalnėnai, Kurmaičiai, Urvikiai, Troškučiai</i>	5	Klykolių apyl. <i>Antanaičiai, Pasličiai, Ramučiai</i>	3		
Sedos apyl. <i>Domėnai, Ketūnai</i>	2	Sedos apyl. <i>Ketūnai, Mažaičiai, Pasruojė, Šiliai, Tvaskučiai</i>	5	Kruopių apyl.	0	Kruopių apyl.	0
Šerkšnėnų apyl. <i>Ketūnai, Lėlaičiai</i>	2	Šerkšnėnų apyl. <i>Balėnėliai, Bugeniai, Ketūnai, Mažaičiai</i>	4	Papilės apyl. <i>Pusbaubliai</i>	1	Papilės apyl.	0
Tirkšlių apyl. <i>Lėlaičiai</i>	1	Tirkšlių apyl.	0	Vegerių apyl. <i>Pasličiai, Ramučiai</i>	2		
Ukrinų apyl. <i>Pumpurai</i>	1			Ventos apyl.	0		
Židikų apyl. <i>Grūstė, Petraičiai</i>	2	Židikų apyl. <i>Juodeikiai, Šiliai, Tvaskučiai</i>	3	Viekšnių apyl. <i>Santekliai</i>	1	Viekšnių apyl. <i>Venta</i>	1
Iš viso:	10	Iš viso:	16	Iš viso:	10	Iš viso:	2

Pačios bendruomenės, melioracijai spaudžiant (kuo daugiau nukelti vienkiemį, kol nesibaigė SSRS vyriausybės duoti pinigai), buvo transformuojamos į kolektyvinėse gyvenvietėse įkurdintas brigadų ar skyrių bendruomenes. Gyventojų perkėlimo poreikis nemaža dalimi priklausė ir nuo kraštovaizdžio specifikos (laukų šlapumo), bet sukėlimo tempai panašiuose ūkiuose, net rajonuose skyrėsi. Arba buvo štopiai laikomasi kompartijos iškelto reikalavimo, arba tas procesas nebuvo skubinamas, o tai prilygo tyliam nepritarimui. Tai liudija atsiradę akivaizdūs skirtumai tarp gretimų, labai panašiose gamtinėse sąlygose buvusių kolūkių, iš kurių vienuose sunykusių bendruomenių yra daugiau, o kituose – kur kas mažiau. Tai priklausė ir nuo buvusio tradicinių bendruomenių dydžio, taigi jų skaičiaus ir tankio kolūkiuose, dėl to kolektyvinės gyvenvietės buvo „sudamos“ iš įvairaus skaičiaus bendruomenių narių. Šis sovietmečiu vykdytas kaimų bendruomenių tradicinės sanklodos suardymas savo radikalumu, atrodo, pralenkė ir viduramžių valakų reformą: „Valstiečių, sukeliama į naujus kaimus, bendruomeniniai ryšiai, paremti papročiais, nebuvo ardomi. Svarbu buvo nesugriauti kaimiečių solidarumo, atliekant prievolės ir saugant tvarką. [...]

Nebuvo keičiami ir kaimų pavadinimai“ (Jurginis 1978: 80).

3 pav. Jonavos rajono Liepių kolūkio kaimų ir viensėdžių bendruomenių pertvarkymas sovietmečiu: Liepiai – centrinės gyvenvietės bendruomenė; Vaivadiškiai – pagalbinės gyvenvietės bendruomenė, Petrašiūnai – neplėštinės gyvenvietės bendruomenė (žr. spalvotos iliustracijos, p. 111).

4 pav. Pasvalio rajono „Pergalės“ kolūkio teritorijoje buvusių bendruomenių tradicinės sanklodos pertvarkymas sovietmečiu. Nairiai – centrinė kolūkio bendruomenė, Gineikiai – pagalbinės gyvenvietės bendruomenė, Leveikoniai – neplėštinės gyvenvietės bendruomenė (žr. spalvotos iliustracijos, p. 111).

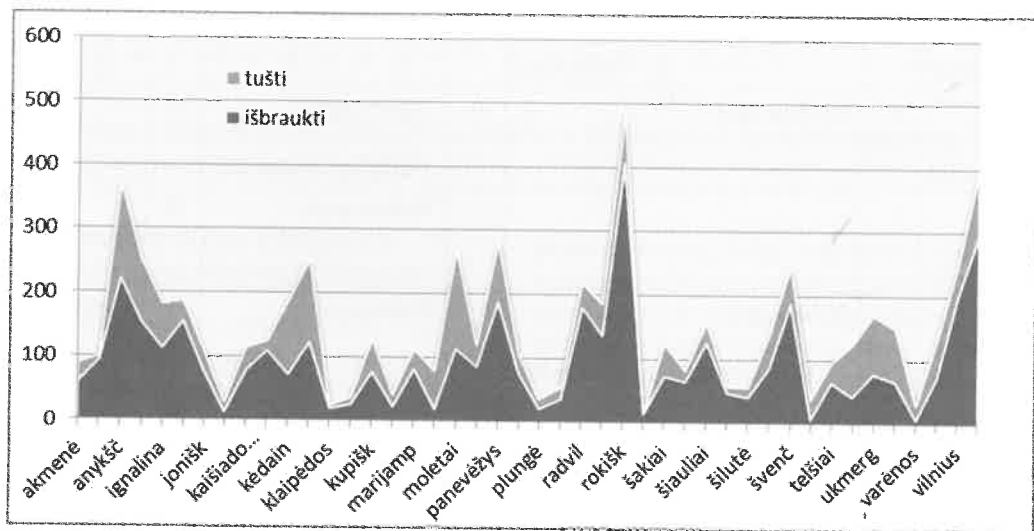
PANAİKINTI VARDAI – KRAŠTO ISTORIJS LIUDININKAI

Be gyventojų likusių kaimų ir viensėdžių vardų išbraukimas iš valstybinių sąrašų buvo paskutinis veiksmas jų bendruomenėms pereinant į kolektyvinių ūkių

santvarkos pagrindu suformuotą socialistinį kaimą. Tai veiksmas, galutinai nutraukiantis istoriškai susiformavusių bendruomenių ryšius su jų gyventomis vietovėmis, nes vardas, nelyginant vadas ir buvo ta paskutinioji jungtis, siejusi bendruomenes su žeme kaip jų istorijos erdve. Taigi, be gyventojų likusių vietovių vardų panaikinimas turėjo įtvirtinti vykdomų kultūrinių pakeitimų negrįžtamumą. Daugiausia kaimų ir viensėdžių vardų išbraukta Rokiškio (407), Zarasų (294), Anykščių (221), Vilniaus (200), Švenčionių, Panevėžio (186), Radviliškio (180) rajonuose, o mažiausiai išbraukta Tauragės (6), Varėnos (7), Jurbarko (11), Skuodo (12), Mažeikių ir Klaipėdos rajonuose (po 17). Remiantis oficialia informacija, iš valstybinės apskaitos duomenų išnyko 3594 gyvenamosios vietovės (*Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993), rašta įsakymų dėl 4184 panaikinimų.

Nevienodus vardų išbraukimo rezultatus nulėmė ne tik gamtinės rajonų ypatybės, bet ir tai, kad kai kur būta daugiau senoviškai smulkių bendruomenių ar sričių su senovine žemėtvarka. Todėl rajonuose, kur viensėdžių buvo daugiau, ir vardai buvo naikinami intensyviau. Šis per šimtmečius susiformavęs „prigimtinis“ bendruomenių smulkumas buvo gyvenamųjų vietovių vietovardžių gausumo prielaida. Iš vartosenos išslumiami vardai ilgainiui, kartoms keičiantis turėjo užsimiršti ir pasitraukti iš krašto bendruomenės atminties. „Dabar akivaizdu, jog kultūrinio kraštovaizdžio ir jo tradicinės sanklodos naikinimas buvo tyčinis, iš esmės maskuojantis visai kitus, o būtent politinius tikslus. Tikslų tikslas – greičiau sukurti naują tarybinių žmonių bendriją. Bendriją be tautiškumo, užmiršusių viską iš savo istorinio kelio“ (Kudaba 1990: 38). 1989 m. be gyventojų buvo likę 2026 kaimai ir viensėdžiai, kurių vardų išbraukti nespėta.

5 pav. 1968–1989 m. iš valstybinės apskaitos duomenų išbraukti ir be gyventojų likę kaimai.

6 pav. Sovietmečiu iš valstybinės apskaitos duomenų išbrauktų vietovių teritorinis pasiskirstymas (žr. spalvotos iliustracijos, p. 111).

7 pav. Sovietmečiu be gyventojų likusių kaimų ir viensėdžių teritorinis pasiskirstymas (žr. spalvotos iliustracijos, p. 111).

PANAIKINTŲ VIETOVĖJŲ VARDŲ ATKŪRIMAS NEPRIKLAUSOMYBĖS METAIS

Nelengva iš žmonių atminties pašalinti nuo vaikystės žinomus vardus. Gretimuose kaimuose apgyvendintieji, o ir tolimesni kaimynai ištuštėjusius laukus ir toliau vadino senaisiais kaimų vardais. 1988 m. prasidėjęs Atgimimo sąjūdis paskatino bandymus sugrąžinti sovietmečiu pakeistus vietovių istorinius vardus. 1989 m. tas pats LTSR AT Prezidiumas sugrąžino Šiaulių rajono Padubysio miesteliui Bazilionų vardą, atkūrė istorinį Marijampolės vardą (vietoje Kapsuko), dar vėliau ir Žemaičių Kalvarijų

vietoje Varduvos (Plungės rajone): „LTSR AT Prezidiumas, išnagrinęs vietinių Liaudies deputatų tarybų pasiūlymus ir atsižvelgdamas į istorinę praeitį bei gyventojų pasiūlymus nutarė pakeisti“ (Dėl kai kurių Lietuvos TSR apylinkių... 1989). Sąjūdžio bangai pasibaigus šalies nepriklausomybės atkūrimu, lyg ir savaime suprantamas dalykas atrodė, kad senieji vardai turi būti sugrąžinti visiems panaikintiems kaimams bei viensėdžiams, nes pradėtos žemės restitucijos įstatymo preambulėje pabrėžiama, jog: „Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui 1990 m. kovo 11 d. aktais atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, *nuslojo veikę svetimos valstybės primešti įstatymai*, kuriais okupacinė valdžia iš Lietuvos Respublikos piliečių neteisėtai atėmė jų turėtą turtą; *Lietuvos Respublikos piliečių prieš okupaciją įgytos nuosavybės teisės nepanaikintos ir turi tęstinumą*“ (Lietuvos Respublikos piliečių... 1997).

Žemės nuosavybę atstačius pagal paveldėjimo dokumentus, vėl išryškėjo senųjų kaimų, viensėdžių, tarp

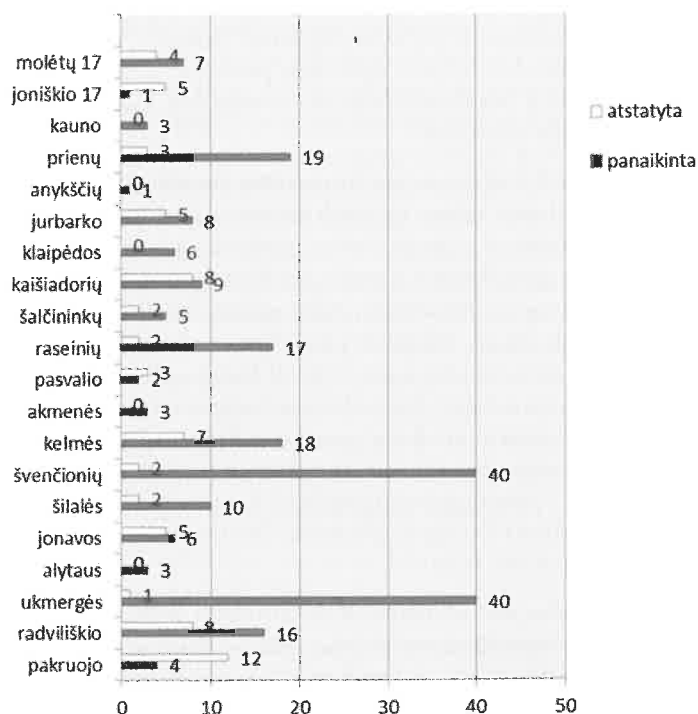
jų ir išbrauktųjų vietovių, ribos, tačiau vardai nebuvo sugrąžinti – okupacinės valstybės priimti įstatymai vardų atžvilgiu nenustojo veikti, todėl atkurtą nuosavybę patvirtinančiuose dokumentuose buvo įrašomi sovietmečiu primestų gretimų kaimų vardai. Tik po dešimtmečio ėmus rengti savivaldybių gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų planus ir pakoregavus sąlyginėmis vadintas senąsias ribas, pradėta atkurti pavienės išbrauktąsias vietas, nuštatant ribas ir sugrąžinant vardus. Pavyzdžiui, 2014–2017 m. LR Vyriausybė patvirtino 69 kaimų ir viensėdžių vardų atstatymą dvidešimt viename rajone. Daugiausia – 12 gyvenamųjų vietovių sugrąžinta Pakruojo rajone (ten buvo panaikinta per 80 kaimų ir viensėdžių), po 8 atkurta Radviliškio ir Kaišiadorių rajonuose (panaikinta atitinkamai 180 ir 76), 7 – Kelmės rajone (panaikinti 122), o vidutiniškai rajonuose atkurta po 1–3 vardus. Taip po 46 metų atkurtas Pleteriškės kaimas (Jurbarko rajone), po 36 metų – Taukadažių, Kvietkučių kaimai (Jonavos rajone), po 42 metų – Geležių kaimas, po 27 metų – Karžygių kaimas Radviliškio rajone ir kt. Dažniausiai atkuriami vardų papildiniai (tikslinančiosios žymos): *I-sis, II-sis*. Jurbarko rajone atskirtos trys poros tokių vardų (Dėl Jurbarko rajono savivaldybės... 2017), po kelis atkūrimo atvejus yra ir kituose rajonuose; Joniškių rajone planuojama *nuštatyti* (t. y. atskirti) Kriukų *I* ir *II* kaimus. Tai rodo, koks svarbus gyventojams yra tikslus vietovės pavadinimas, labiau išsaugantis istorinę-kultūrinę vietovių atmintį. Deja, atkūrimo atvejų seka (21-16-15-13) aiškiai eina mažėjimo kryptimi, o atkūrimo laukiančių istorinių vardų yra daugiau kaip 4000.

LR Vyriausybės nutarimo „Dėl administracinių vienetų ir gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų ir pavadinimų tvarkymo“ IV skyriaus 25 punktu nušatyta tokia gyvenamųjų vietovių nušatymo ir panaikinimo tvarka: „Iniciatyvos teisę siūlyti nušatyti ar panaikinti gyvenamąsias vietas, nušatyti ir keisti jų teritorijų ribas, suteikti ir keisti pavadinimus turi tų gyvenamųjų vietovių gyventojai ir jose veikiančios juridiniai asmenys. Iniciatyvos teisę šiais klausimais turi ir savivaldybės institucijos.“ (Dėl Administracinių vienetų... 1996). Taigi pirmenybė suteikiama gyventojams, kurių tose vietovėse paprastai nėra, nes jie buvo iškelti ar išsikėlė dar sovietmečiu, todėl ir vietovardžiai buvo išbraukti iš sąrašų kaip negyvenamų vietovių vardai. Paštaroji aplinkybė apsunkina objektyvias apklausas ir primena dar sovietmečiu taikytą argumentaciją dėl kaimų likimo:

1959 m. iš apylinkėse buvusio Gegužavų kaimo išvyko paskutiniai gyventojai, liko tik vieni paštatai. Po kiek laiko į likusius paštatus atsikėlė 2 šeimos: [...]. Kadangi apylinkės apyskaitiniuose dokumentuose Gegužavų k. tuo laiku nebuvo rašomas, todėl minėti gyventojai prisiregistravo Auksodžio k. Gegužavų k. geografiškai išsidėstęs kaip neatskiriama kaimo dalis tai nuo to laiko Gegužavų kaimą gyventojai pradėjo vadinti Auksodžio k. Šiuo metu gyventojai, gyvenantieji

buvusiame Gegužavų kaime nori, kad šis kaimas būtų prijungiamas prie Auksodžio ir būtų vadinamas Auksodžio k. (Kretingos raj., Darbėnai, 1968 12 16; CVA, f. 758, ap. 3, b. 529)

Itin mažas atkūrimo atvejų skaičius rodo, jog nepaisant įstatymo suteiktų galimybių istoriniai vardai į gyvenimą sugrįžta tik dėl didelio senųjų, į tėviškes sugrįžusių gyventojų atkaklumo. Vienas iš tokių atvejų – Galinių kaimas Pasvalio rajono Daujėnų valsčiuje, atstatytas po 10 metų paštangų: „Juk gimė, augo ir grįžo į gimtąjį Galinių kaimą. Tokio pavadinimo niekas negali išbraukti iš atminties ir visų asmeninių dokumentų.“ (Šimkūnas 2017). Kartais į gyventojų pageidavimus neatsižvelgiama net tada, kai panaikintuose kaimuose gyvenama kaip gyvenus, kai sodybos tebeštovi, nes ir nebuvo niekada nukeltos, tačiau jei vietovių vardai atimti iš bendruomenių sovietmečiu, jie nesugrąžinami nė dabar. Tokie pavyzdžiai yra Guoštėlės kaimas Prienų rajone (panaikintas 1972 m.), Gilūtų kaimas Ignalinos rajone (panaikintas 1987 m.). Šiems, kaip ir kitiems 4000 gyventojų neturintiems kaimams, okupacinio laikotarpio įsakymai tebegalioja kaip svarbūs nepriklausomos Lietuvos gyvenimą reglamentuojantys dokumentai. Tų įstatymų veikimą prižiūri VĮ Registrų centras. Šitoks pabrėžtinis kaimų gyventojų ignoravimas ir sovietinių įstatymų laikymasis skaudina ir žemina (Skatikaitė 2011). LR Vyriausybės nutarimu 2017 m. patvirtintame Prienų rajono Stakliškių seniūnijos kaimų sąrašė istorinis Guoštėlės kaimas taip pat neatsirado (Dėl Birštono savivaldybės... 2017).

8 pav. 2014–2017 m. atkurtų ir panaikintų gyvenamųjų vietovių skaičius.

Tokie atvejai iš dalies nėštebina, kai matome su gyvenamųjų vietovių atkūrimu susijusias nutarimų formuluotes: „nušlatyti gyvenamąją vietovę ir suteikti jai pavadinimą“. Sąvokos „nušlatyti“ ir „suteikti“ asocijuojasi su naujo darinio sukūrimu, kurio anksčiau toje vietoje nėra buvę. Neužsimenama apie panaikintų gyvenamųjų vietovių teritorijų atkūrimą, istorinių vardų sugražinimą (restituciją), istorinio teisingumo atstatymą, nors lyg ir siekiama tai daryti. Junginių „nušlatyti ir suteikti“ ir „atstatyti ir sugražinti“ prasmės nesutampa. Minėta formulotė reiškia veikiau atsiribojimą nuo XX a. II pusės įvykių, nuo itin dramatiško sovietinės okupacijos laikotarpio, sunaikinusio penktadalį šalies gyvenamųjų vietovių.

ATSINAUJINĖS ISTORINIŲ VIETOVARDŽIŲ NAIKINIMAS

Tikslinant gyvenamųjų vietovių ribas, ne tik buvo atkuriami sovietmečiu panaikinti kaimai, viensėdžių teritorijos ir jų vardai, bet prasidėjo ir naujas jų naikinimo etapas (2 pav.). Sovietmečiu vykę vardų išbraukimo, sujungimo procesai buvo suštoję 1990 m. atkūrus nepriklausomybę, tačiau suštabarėjęs požiūris, įstatymuose atsikartojančios sovietmečio nuostatos sudarė prielaidas tam procesui atsinaujinti. Pirmasis veiksnys buvo tai, kad *viensėdžiai* – smulkiausi šalies teritoriniai vienetai – nebuvo paminėti Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme (1994 m. liepos 19 d., Nr. I-558), kur nurodyta, jog kaimo gyvenamosioms vietovėms priskiriami tik *miesteliai ir kaimai* (Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų... 1994). Tai Vyriausybės atstovus apskrityse paskatino iš rajonų savivaldybių reikalauti panaikinti viensėdžius, kadangi įstatyme jie neminimi:

Valstybės įmonė registrų centras pranešė, kad Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje yra aštuonios vietovės, kurios neatitinka aukščiau minėto įstatymo normos nuostatoms, t. y. Būdų, Klumpės, Naudvario, Naumalūnio, Smaladaržio, Tetervinės, Vilkduobių ir Vilktačio viensėdžiai. [...] r e i k a l a u j u vykdyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės [...] pavadinimų tvarkymo taisyklių 32 punkto nuostatas, pateikiant Vidaus reikalų ministerijai atitinkamus dokumentus, reikalingus [...] pavadinimams pakeisti. (LR Vyriausybės atstovas Tauragės apskrityje, 2009 m. balandžio 21 d. Nr. 6-33)

Nenuostabu, kad sovietmečiu susiformavęs požiūris į kaimus, viensėdžius, sunykusias vietoves daliai asmenų buvo priimtinas arba dėl valstybės istorinio-etnografinio konteksto (istorinės krašto raidos) prašto pažinimo, arba dėl sąmoningos nuostatos laikytis tokio požiūrio. Pavyzdžiui, anksčiau minėtas giminingų (*I* ir *II*) kaimų atskyrimo atvejis Jurbarko rajone rodo, jog šie kaimai buvo sujungti jau po 1990 m. Visgi po šešiolikos metų buvo atsitokėta ir

2010 m. įstatymo 1 straipsnis buvo papildytas taip: „kaimo gyvenamosioms vietovėms priskiriami miesteliai, kaimai ir viensėdžiai“, o 3 straipsnis papildytas nauja 6 dalimi: „Viensėdžiai yra istoriškai susiformavusios gyvenamosios vietovės, paprastai sudarytos arba kilusios iš vienos sodybos ir turinčios ne daugiau kaip 20 objektų skirtingu adresu“ (Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo... 2010). Kaimai šiame įstatyme apibūdinami kaip „kitos gyvenamosios vietovės, *neturinčios miesto ir miestelio požymių*“ (ten pat). Tikriausiai remdamasi ana nuostata Švenčionių rajono savivaldybė pademonstravo reakcingiausią, labiausiai sovietmečio dvasią išlaikiusį požiūrį, 2014 m. priimtu sprendimu 31 istorinį viensėdį pervadinama kaimais ir 23 viensėdžius išbraukdama, pavyzdžiui: „Pakeisti Vilkamušių *viensėdžio* pavadinimą ir vadinti jį Vilkamušių *kaimu*“ (Dėl Švenčionių rajono savivaldybės... 2015). Panašiai numatyta pasielgti ir Molėtų rajone. Anuomet sovietinei ideologijai reikėjo, kad viensėdžiai neprimintų savo istorinio socialinio išskirtinumo, o koks motyvas buvo dabar?

Kitos įstatymo galios nuostatos, sudarančios sąlygas atnaujinti kaimų ir viensėdžių naikinimą yra 1996 m. birželio 3 d. LR Vyriausybės nutarimu Nr. 651 patvirtintos Administracinių vienetų ir gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų ir pavadinimų tvarkymo taisyklės, kurių III skyriuje sakoma: „21. Vientisas žemės sklypas nedalomas dviem ar daugiau gyvenamųjų vietovių (išskyrus tuos atvejus, kai greta įsigyjamas žemės sklypas vėliau, jau nuštačius gyvenamosios vietovės teritorijos ribas); [...] 23. Gyvenamoji vietovė, kurios visa teritorija priskiriama kitų gyvenamųjų vietovių teritorijoms, panaikinama.“ (Dėl administracinių vienetų... 1996). Tokių nuostatų atsiradimą įstatyme, matyt, lėmė prasidėjusi savaiminė žemių (sklypų) konsolidacija superkant, o paveldėtojams išparduodant gautas žemes, taip pat skirtinguose kaimuose išsibarsčiusių žemės sklypų deklaravimo kaina, skatinusi ieškoti palengvinimo keičiant įstatymo nuostatas. Gyvenamųjų vietovių ribų nuštatymo specialiuosiuose planuose būtinybė įdiegti šias nuostatas dažnai nusakoma taip:

Dėl seniūnijų, kadastro vietovių ir gyvenamųjų vietovių ribų nesutapimų ar netikslumų neretai žemės sklypas, priklausantis vienam savininkui, patenka ne tik į kelias skirtingas gyvenamąsias vietoves, bet ir į skirtingas seniūnijas. Dėl tokių priežasčių žemės savininkai yra priversti už to paties sklypo atskiras dalis mokėti atskirus mokesčius, nes tos dalys registruotos kitu adresu. Dėl tokių netikslumų kyla papildomų problemų ir rajonuose dirbantiems matininkams. (Joniškio rajono savivaldybės... 2014)

Taigi nuštatant gyvenamųjų vietovių ribas stengiamasi jas išvesti taip, kad supirktoji žemė susijungtų su gretimuose ar net tolimesniuose kaimuose esančiais sklypais. Prie gretimų kaimų prijungtieji sklypai neretai „suplėšo“ gyventojų neturinčią gyvenamosios vietovės teritoriją, todėl iš jos atimamas ir istorinis vardas. Beje, pavyzdžiai

Filomena Kavoliūtė ekspedicijos metu prie apleišto vienkiemio Rietavo apylinkėse. V. Jocio nuotr.

rodo, kaip puikiai yra žinomos, sąlyginėmis vadintos, senosios kaimų, viensėdžių teritorijų ribos:

Švenčionių rajono Švenčionių seniūnijos Konstantinavo viensėdis panaikintas, kadangi jo teritorija – 253,65 ha – priskirta *Daukšių kaimo* teritorijai (205,80 ha), *Kūčių kaimo* teritorijai (28,67 ha), *Kūtelių kaimo* teritorijai (10,28 ha), *Naujadalio kaimo* teritorijai (0,36 ha), *Nevieriškės kaimo* teritorijai (8,30 ha), *Novosiolkų viensėdžio* teritorijai (0,16 ha) ir *Smėlių viensėdžio* teritorijai (0,08 ha). (Dėl Švenčionių rajono savivaldybės... 2015)

Jonavos rajono Žemių seniūnijos Varpėnų kaimas panaikintas, kadangi jo teritorija – 153,00 ha – priskirta *Kulvos seniūnijos Pakapės kaimo* teritorijai (0,14 ha), *Jonkučių kaimo* teritorijai (0,71 ha), *Žemių seniūnijos Naujasodžio kaimo* teritorijai (4,74 ha) ir *Terespolio kaimo* teritorijai (147,41 ha). (Dėl Jonavos savivaldybės... 2015)

2014–2017 m. Vyriausybė patvirtino panaikinusi 211 kaimų ir viensėdžių vardų. Sugretinus rajonų duomenis matyti labai skirtingi išbrauktų gyvenamųjų vietovių vardų skaičiai, svyruojantys nuo 1–3 iki 40 (8 pav.). Tokie skirtumai prikišamai parodo, jog tai galėjo lemti tik itin skirtingi požiūriai į kaimus, viensėdžius ir jų vardus. Pavyzdžiui, Anykščių rajone, kuriame buvo 228 be gyventojų likę kaimai ir viensėdžiai, nors ir nebuvo atkurtas nė vienas kaimas ar viensėdis, bet naujai išbrauktas buvo tiksliai vienas, o kaimyniniame Ukmergės rajone, kuriame buvo mažiau vietovių be gyventojų, buvo panaikinta net 40. Keturiasdešimt vietovių panaikinta ir Švenčionių rajone. Sugretinimas parodo ne

mažiau ryškius skirtumus ir tarp seniūnijų, pavyzdžiui, Ukmergės rajone Siesikų seniūnijoje panaikintos 8, Pivonijos seniūnijoje – 7 gyvenamosios vietovės, o Šešuolių – vos 1, Žemaitkiemio – 2 (Dėl Ukmergės rajono savivaldybės... 2014). Tas pat ir Švenčionių rajone: Cirkliščio seniūnijoje panaikinta 1, Adutiškio, Magūnų, Labanoro seniūnijose – po 2 gyvenamąsias vietas, Švenčionėlių seniūnijoje – 8, Švenčionių – 14 gyvenamųjų vietovių (Dėl Švenčionių rajono savivaldybės... 2015). Tokie sprendimai oficialiai aiškinami tikriausiai kitaip, bet veikiausiai jie bus susiję su juos priimančiais asmenimis, skirtingu jų požiūriu į tradicines bendruomenes ir krašto istoriją. Nors ši išbraukimo atvejų per ketverius metus seka atrodo mažėjanti (išbraukta atitinkamai 60, 77, 36 ir 38 gyvenamosios vietovės) ir sunku numatyti, kaip bus elgiamasi kituose rajonuose, atsinaujinęs procesas bei akivaizdžiai atgijusios neigiamos nuostatos atskiruose rajonuose (8 pav.) kelia susirūpinimą, nes išlieka grėsmė išnykti kitiems 4000 be gyventojų likusiems kaimams ir viensėdžiams. Nerimauti verčia nekintantis menkinamasis požiūris į kaimus – jų teritorijas, bendruomenes, vardus, kultūrinę jų nešamos informacijos vertę. Tas sustabarėjimas ir yra bene geriausias tų kultūrinių praradimų – asmens ir krašto tautinės savivokos sumenkėjimo atspindys.

PAVOJUJE ESANČIŲ VARDŲ GAUSA

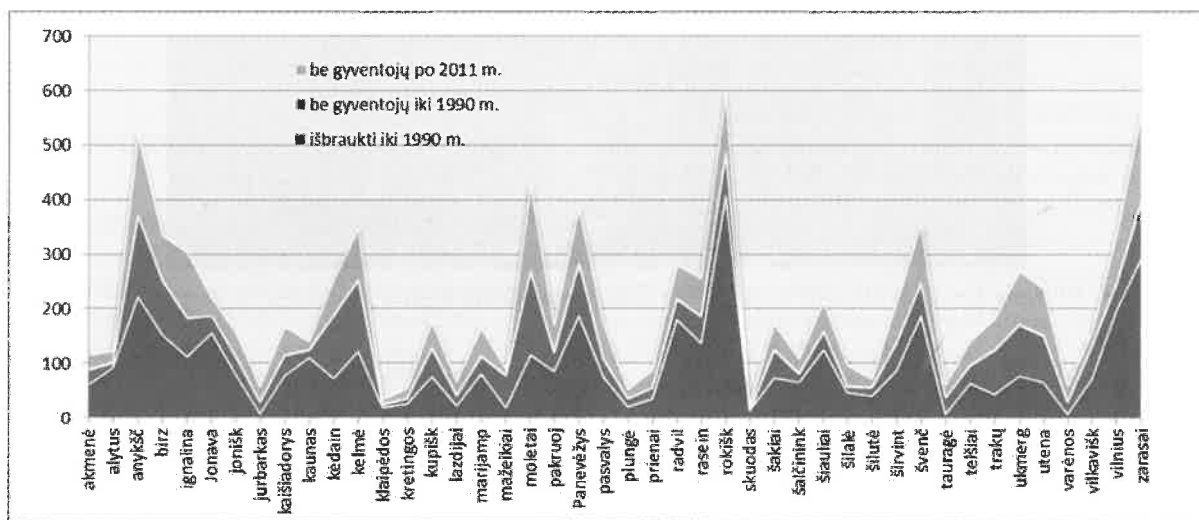
Įpusėjus trečiajam nepriklausomybės dešimtmečiui vis dažniau suabejojama, ar šiuo metu be gyventojų esantys kaimai turi ką nors bendra su praėjusiu sovietiniu laikotarpiu, nes tai esą jau naujojo – nepriklausomybės laikotarpio rezultatas. Tačiau pamirštama, kad sovietmečio pabaigoje buvo 2026 sunykę, bet iš sąrašų nespėti išbraukti

kaimai ir viensėdžiai, o 4597 gyvenamosiose vietovėse gyveno po 1–5 gyventojus (*Kaimo gyvenamosios vietovės...* 1993: 11), iš kurių pusė (2180) ir neteko gyventojų posovietiniais metais. Sulyginus 2011 ir 1989 m. duomenis matyti, jog vidutiniškai 38 % be gyventojų šiuo metu esančių kaimų ir viensėdžių yra ištuštėję sovietmečiu. Rajonuose, kuriuose vardai buvo išbraukiami ne taip štopiai, sovietmečiu išnykusioji dalis yra didesnė ir siekia 54–63 %, pavyzdžiui, Kelmės rajone liko neišbraukti 122, Kėdainių rajone – 118, Vilkaviškio rajone – 59 kaimų ir viensėdžių vardai. Tačiau vidurkis neparodo skirtumų tarp

atskirų rajonų ir neišryškina abiejų laikotarpių ryšio. 9 pav. matyti aiški gyvenamųjų vietovių nykimo sovietmečiu ir pirmaisiais dešimtmečiais po sovietmečio koreliacija: juo labiau rajonas buvo paveiktas bendruomenių naikinimo, juo veikiau kaimai ir viensėdžiai nyksta ir posovietiniu laikotarpiu. Jei bendruomenė pažeista, jos būklė toliau blogėja tarsi vystantis vėžiniam procesui.

Išryškėjus nesikeičiančioms vardų naikinimo tendencijoms – 211 išbrauktų, 69 atkurti – dėmesio centre atsiduria 4000 dar likusių neišbrauktų kaimų ir viensėdžių istorinių vardų. Jiems, kaip krašto nematerialiojo kultūros paveldo

9 pav. 1966–2011 m. išbrauktos ir be gyventojų likusios gyvenamosios vietovės. Parengta pagal gyventojų surašymų duomenis.

vertybėms, būtina skubi teisinė apsauga. Išbraukimo grėsmės akivaizdoje dabar atsidūrė tiek pat vardų, kiek buvo atimta iš valstybės ir tautos anuomet, sovietmečiu (oficialiais duomenimis buvo išbraukta 3594, žinių rašta apie 4184 panaikinimus), todėl ir šitų vardų negalima pamiršti. Antraip, jei nesusimąstydami ištrinsime juos iš savo kultūrinio lauko, iš viso būsime praradę trečdali savo žemės vardų – 8000 iš 25 000 – ir tapsime vienintele valstybiniu mastu save kultūriškai naikinančia valstybe tarp kitų, savo nacionalines vertybes puoselėjančių ir saugančių Europos šalių. Čia vėl vertėtų prisiminti nepriklausomybės akto signataro Č. Kudabos paštebėjimą:

Rytų Lietuva paštaruoju metu pergyvena dar vieną savo kultūrinio kraštovaizdžio (ir apskritai kraštovaizdžio) sunaikinimą. Tai imigracija. Į ištuštėjančius kaimus, išlikusias sodybas, kiemus ar butus keliasi kiti žmonės iš gretimų baltarusiškų teritorijų ir iš toliau. Rytinių rajonų kai kurių buvusių valsčių (Gaidės, Rimšės, Tverėčiaus, Adutiškio, Švenčionių, Striūnaičio ir kt.) kaimų per pusę ir net žymiai daugiau atsikėlėliai. Kodėl tie žmonės palieka, apleidžia etnogeniškai paveldėtas savo gimtąsias vietas („gūžtas“), keliasi į čia? Ar iš gero, ar iš blogo? Jų gimtines tarybinis kolektyvinis gyvenimas ten dar labiau nualino, dar labiau juos

pačius išnaudojo. [...] Dėja, kaip ir galima laukti, nuostoliai kraštovaizdyje dėl to akivaizdūs – etnogeninis baltų (sėlių, aukštaičių) kraštovaizdis nyksta: tilšta mūsų kalba, persidažė kitaip trobos, kitaip sodinami medžiai, kitos šventės švenčiamos. Nerūpi vieniši kapai, užmiršta ir išnyksta neprakalbinami žemės vardai. Greitai vietomis bus panašu į Mažosios Lietuvos kraštovaizdžio nedalią. (Kudaba 1990: 41)

Visgi dviejų surašymų (1989 ir 2011 m.) duomenų palyginimas suteikia nors ir labai menką, bet vis dėlto šokią tokią viltį: kad ir labai pavienių, bet esama kaimų, viensėdžių, kuriuose nepriklausomybės metais vėl atsirado gyventojų. Tiesa, visoje Lietuvoje tokių suskaičiuota tik vos apie 130, ir tai yra niekingai menkas kiekis. Vis dėlto tai teikia vilties ir tikėjimo, kad, nepaisant didžiulės emigracijos, ištuštėjusios krašto kaimiškosios vietovės gali atgimti. Gyvybė teberusena net ir esant bendrai nykimo tendencijai.

Išvados

1. Gyvenamųjų vietovių vardų gausa XX a. I pusėje ir viduryje liudija buvusį krašto apgyvendinimo tankumą, kaimiškosios populiacijos dalies suklestėjimą, jos kultūrinio paveldo išteklius, o

- išbrauktų ir be gyventojų likusių vietovių vardų kiekis atspindi valstybę ištikusio socialinio kataklizmo mastą.
2. Žvelgiant iš praėjusio laiko perspektyvos aiškėja, kad sovietmečiu akcentuojant šlapių žemių sausinimą ir kaimo gyvenimo sąlygų priartinimą prie miesto, buvo nutylimas lygiagrečiai vykdytas kaimiškosios visuomenės dalies tradicinės sanklodos suardymas – istoriškai susiformavusių smulkiųjų teritorinių bendruomenių – kaimų, viensėdžių suliejimas į stambias kolūkinio tipo bendruomenes; melioracija buvo paversta to ardymo (vienkiemių nukėlimo) įrankiu.
 3. Gyvenamųjų vietovių vardai – skiriamasis vietovių ir jų bendruomenių ženklas, todėl be gyventojų likusių kaimų, viensėdžių *vardų išbraukimas* iš valstybės dokumentų reiškė galutinį istoriškai susiformavusios sanklodos elementų panaikinimą, užtikrinantį gyventojų kultūrinių-paveldinių ryšių su gimtąja žeme nutraukimą.
 4. Lietuvos gyvenamųjų vietovių istorinių vardų naikinimas, sovietmečiu reiškęs okupuoto krašto kultūrinės atminties ir tautos tapatybės naikinimą, bet vėl atsinaujinęs nepriklausomoje Lietuvoje, yra nukreiptas prieš valstybės ir tautos interesus ir išduoda liguistą krašto dvasinės savinaikos būseną.
 5. Sovietmečiu panaikintų vietovių vardų sugrąžinimas į oficialius Lietuvos Respublikos dokumentus reikštų jų vartojimo gyvosios tradicijos pratęsimą ir atminties apie jų bendruomenės išsaugojimą valstybinių lygmeniu – jų įpaminklinimą.
 6. Kadangi posovietmečiu valstybėje susidarė neeilinė situacija, visoms institucijoms ir bendruomenėms būtina bendrai sutelkti pastangas siekiant stiprinti etnografinių regionų, kaimų, viensėdžių kaip smulkausių visuomenės teritorinių administracinių vienetų bendruomenes, skatinti jų socialinį, ekonominį ir kultūrinį potencialą.

GALIMYBĖS IŠSAUGOTI VARDUS

Viena svarbiausių priežasčių, sukuriančių kliuvinius gyvenamųjų vietovių vardams užimti orią vietą krašto visuomenės gyvenime – pačių visuomenės narių ir valstybinių institucijų valdininkų požiūris į savo kraštą. Tokį požiūrį lemia kultūros paveldo vertybių, istorijos, tradicijų neišmanymas ar dvasinė nejautra, pasireiškianti abejingumu, nepagarba ar godžiu savanaudiškumu. Matyt, iš dalies ir dėl to vis dar nėra priimta sovietmečiu suardytų kaimų, viensėdžių bendruomenių vardams (priešingai nei nekilnojamajam turtui – pačiai žemei) skirto restitucijos įstatymo, todėl:

1. Remiantis 1997 m. liepos 1 d. LR Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymu

- Nr. VIII-359, *atsaukti LTSR AT Prezidiumo įsakus*, kadangi: (1) „1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, nuštojo veikę svetimos valstybės primesti įstatymai, kuriais okupacinė valdžia iš Lietuvos Respublikos piliečių neteisėtai atėmė jų žemę“, o vėliau panaikino kaimų ir viensėdžių vardus; (2) „piliečių (ir valstybės – aut.) prieš okupaciją įgytos nuosavybės teisės nepanaikintos ir turi tęstinumą“.
2. Kaimų ir viensėdžių, taip pat miestelių ir miestų vardus *pripažinti valstybės kultūriniu nematerialiuoju turtu* (nematerialiuoju paveldu), *sudarant restitucijos tebelaukiančių gyvenamųjų vietovių vardų ir vardų, esančių pavojuje, valstybinį sąrašą*, įtraukiant į pastarąjį gyventojų neturinčių vietovių vardus.
3. Papildyti Lietuvos Respublikos Teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 1 straipsnio 1 dalį sąvoka „buvusios gyvenamosios vietovės“: „Lietuvos Respublikos teritorija skirstoma į administracinius vienetus, kurie susideda iš gyvenamųjų vietovių *ir buvusių gyvenamųjų vietovių*“. Pastarąsias apibrėžti kaip „okupacijos sąlygomis be gyventojų likusias ir iš valstybinės apskaitos duomenų išbrauktas ar posovietmečiu baigusias sunykti gyvenamąsias vietoves“.
4. Lietuvos Respublikos Seimo sprendimu *atkurti* visas gyvenamąsias vietoves, 1966–1990 m. LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimais išbrauktas iš administracinių-teritorinių vienetų *sąrašo* ir 1990–2017 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais išbrauktas iš gyvenamųjų vietovių *registro*, nepriklausomai nuo to, ar jose yra ar nėra nuolat gyvenančių žemės naudotojų, jei teisės aktai nedraudžia kaimo, viensėdžio teritorijoje atkurti gyvenamųjų sodybų ar statyti gyvenamosios ir rekreacinės paskirties pastatų, *ir įregistruoti jas* Lietuvos Respublikos adresų registre kaip buvusias gyvenamąsias vietoves.
5. Nedelsiant stabdyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo „Dėl administracinių vienetų ir gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų ir pavadinimų tvarkymo“ taisyklių (Dėl administracinių vienetų... 1996; žr. Daugirdas ir kt. 2013) III skyriaus 23 punkto nuostatos – „Gyvenamoji vietovė, kurios visa teritorija priskiriama kitų gyvenamųjų vietovių teritorijoms, panaikinama“ veikimą. Ją keisti nuostata: „Negali būti naikinami kaimai, viensėdžiai, jei teisės aktai nedraudžia kaimo, viensėdžio teritorijoje atkurti gyvenamųjų sodybų ar statyti gyvenamosios ir rekreacinės paskirties pastatų arba juose yra sodybų.“

Sunaikintų / sunykusių kaimų ir viensėdžių teritorijos absoliučiai didžiąja dalimi yra išlikusios agrarinės, tik labai nedidelė jų dalis yra užstatytos miesto statiniais ar užsodintos miškais, o nežymi dalis užtvindyta vandeniu ar paversta karjeriais. Miškais pavirtusių kaimų, viensėdžių

vardai turėtų būti oficialiai suteikiami tas teritorijas apimantiems miškų kvartalams, šiems tampant *vardiniais kvartalais*. Dėl urbanizacijos gyvenamosios vietovės, tapusios miestų, taip pat miestelių dalimis, jau tradiciškai transformuojasi į jų mikrorajonus, „atsinešdamos“ savo vardus. Tokių pavyzdžių yra kiekviename Lietuvos mieste. Kaimų, viensėdžių, kurių teritorija didžiąja dalimi arba visiškai užtvindyta vandeniu, įrengus didžiuosius tvenkinius-marias, pavieniai vardai galėtų būti išsaugomi atitinkamai pavadinant artimiausių miestelių, gyvenviečių, miestų gatves. Nepaisant to, kad asmenų ir institucijų interesai dažniausiai kertasi gražinant vardus agrarinėse teritorijose, sugrįžus, atsikėlus gyventi ant tokios ištuštėjusios žemės, jos istorija tęsiasi, ir tik vietovės vardas išduoda, ar tai tos pačios kultūros istorija.

Literatūra

- Daugirdas Vidmantas, Burneika Donatas, Kriaučiūnas Edis, Ribokas Gintaras, Stanaitis Saulius, Ubarevičienė Rūta, 2013. *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Dėl administracinių vienetų ir gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų ir pavadinimų tvarkymo. 1996 m. birželio 3 d. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 651.
- Dėl Anykščių savivaldybės gyvenamųjų vietovių panaikinimo, gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų nuštatymo ir pakeitimo. 2017 m. gegužės 17 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 373. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/af90f0b041e411e7b66ae890e1368363>.
- Dėl Birštono savivaldybės gyvenamųjų vietovių pavadinimų pakeitimo, gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų nuštatymo ir pakeitimo. 2017 m. rugsėjo 13 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 744. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/311666609cfd11e79127a823199cc174>.
- Dėl Jonavos savivaldybės gyvenamųjų vietovių panaikinimo, nuštatymo ir pavadinimų suteikimo, teritorijų ribų nuštatymo. 2015 m. gegužės 27 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 524. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActPrint?documentId=bc5bfd20060011e588da8908dfa91cac>.
- Dėl Jurbarko rajono savivaldybės gyvenamųjų vietovių pavadinimų pakeitimo, gyvenamųjų vietovių nuštatymo, panaikinimo, teritorijų ribų nuštatymo ir pakeitimo. 2017 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 698. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/bf5b6540913d11e7a3c4a5eb10f04386>.
- Dėl kai kurių Lietuvos TSR apylinkių ir gyvenamųjų vietovių pavadinimų pakeitimų. *LTSR AT ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 19.
- Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje. LTSR Aukščiausios Tarybos ir LKP(b) CK 1948 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. 37, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*, Nr. 10.
- Dėl Lietuvos TSR gyvenamųjų vietovių apskaitos, jų registravimo ir pavadinimų suteikimo tvarkos. 1962 m. rugsėjo 26 d. LTSR AT Prezidiumo įsakas, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*, Nr. 27.
- Dėl Molėtų rajono savivaldybės gyvenamųjų vietovių pavadinimų pakeitimo, gyvenamosios vietovės nuštatymo, gyvenamųjų vietovių panaikinimo, teritorijų ribų nuštatymo ir pakeitimo. 2017 m. rugpjūčio 2 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 664. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/47c5b800832811e7922688da979d97a3>.
- Dėl nugriautų (likviduotų) gyvenamųjų namų. 1970 m. liepos 20 d. Lietuvos TSR Ministrų tarybos potvarkis Nr. 526-p, *LTSR AT ir Vyriausybės žinios*, 1970.
- Dėl pavadinimų administraciniams-teritoriniams vienetams, gyvenamosioms vietovėms, gatvėms, įmonėms, kolūkiams, įstaigoms bei organizacijoms suteikimo ir jų keitimo tvarkos. 1968 m. gruodžio 25 d. LTSR AT Prezidiumo įsakas, *LTSR AT ir Vyriausybės žinios*, 1968.
- Dėl priemonių, susijusių su gyventojų kėlimusi iš vienkiemiu į gyvenvietes. 1968 m. gruodžio 4 d. Lietuvos KP Centro Komiteto ir LTSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 395, *LTSR AT ir Vyriausybės žinios*.
- Dėl Švenčionių rajono savivaldybės gyvenamųjų vietovių pavadinimų panaikinimo ir nuštatymo, pavadinimų suteikimo ir keitimo, teritorijų ribų nuštatymo ir keitimo. 2015 m. rugsėjo 10 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 952. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6b326fa05b1011e589fccd6fa118e11c>.
- Dėl Ukmergės rajono savivaldybės gyvenamųjų vietovių nuštatymo ir panaikinimo, teritorijų ribų nuštatymo ir pakeitimo bei pavadinimo gyvenamajai vietai suteikimo. 2014 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 242. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6890a260b02311e39a619f61bf81ad0a>.
- Dėl Vilniaus rajono kai kurių gyvenamųjų vietovių sujungimo, *LTSR AT ir Vyriausybės žinios*, 1988, Nr. 14.
- Grabauskas Bronius. 1983. *Lietuvos TSR žemės ūkio socialinė raida*. Vilnius: Mokslas.
- Gyventojai gyvenamosiose vietovėse, Lietuvos statistikos departamentas, 2013 01 25. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai1>.
- Joniškio rajono savivaldybės seniūnijų, kaimų gyvenamųjų vietovių ribų nuštatymo specialusis planas. UAB „Urbaništika“. 2014.
- Jurginis Juozas. 1978. *Lietuvos valsčių istorija*. Vilnius: Mokslas.
- Kaimas. 1986. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, T. 2. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Kaimo gyvenamosios vietovės (1989 metų Visuotinio gyventojų surašymo duomenys)*. 1993. Vilnius: Lietuvos Respublikos Statistikos departamentas.
- Kavoliūtė Filomena. 1996. Lietuvos kaimų kaita XX a., *Geografijos metraštis XXIX*: 289–300.
- Kudaba Česlovas. 1990. Kaimo kraštovaizdžio pertvarka ir mūsų kultūros nuostoliai, Kvieskienė G. (sud.). *Lietuvos kultūros kongresas*: 38–42. Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras.
- Lietuvos apgyventos vietos: Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys*. 1925. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1925.
- Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas. 1997 m. liepos 1 d., Nr. VIII-359. Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A16A03D98D4/TAIS_470226.
- Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas. 1994 m. liepos 19 d., Nr. I-558. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0120FD7BCFFC/ZhxPsGFEBL>.

Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo 1, 2, 3, 7¹, 9, 13 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2010 m. kovo 30 d., Nr. XI-709. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.7B015BF16A07>.

Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas 1959 m. vasario 1 dienai. 1959. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės 1959 ir 1970 metais (visasąjunginių gyventojų surašymų duomenys). 1974. Vilnius: Centrinė statistikos valdyba prie LTSR Ministrų Tarybos. Skatikaitė Rūta. Buvo kaimas – ir kaimo nėra, *Lietuvos žinios*, 2011 09 14.

Sniečkus Antanas. Ataskaitinis pranešimas VII Lietuvos komunistų partijos suvažiavime, *Tiesa*, 1952 09 30.

Šimkūnas Antanas. Prikėlė palaidotą kaimą, *Respublika*, 2017 11 19.

Материалы майского (1966 года) пленума ЦК КПСС. 1966. Москва: Политиздат.

О мероприятиях, связанных с перенаселением граждан с хуторов, расположенных на осушенных землях в Литовской ССР, Латвийской ССР и Эстонской ССР. 1966. *Собрание постановлений правительства СССР*, но. 2.

Снечук Антанас. Первый секретарь ЦК Коммунистической партии Литовской ССР: Стенографический отчет. 1965.

Пленум центрального комитета коммунистической партии Советского Союза. 24–26 марта 1965 г. Москва: Издательство политической литературы.

Хрущев Н. С. 1953. *О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства. Доклад на пленуме ЦК КПСС 3 сентября 1953 г.* Москва: Государственное издательство политической литературы.

SUMMARY

THE CHANGE OF VILLAGES NAMES IN LITHUANIA IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The inclusion of Lithuania into the Soviet Union led to the fact that the second half of the 20th century was fatal to the neighboring state. The influence of landscape and community transformation on Lithuanian culture is not yet fully understood and appreciated. The article analyzes the change of residential area, paying attention to all three of their features: community, territory and names. Special attention is paid to the names of residential areas. Because it is important for the national culture. The village names recognize the facts of the history of the country, the former natural environment, the places of origin of families. Since over two decades of the Soviet period, 4000 names of residential areas have been deleted from the state data. For a small Lithuanian nation, this is a major cultural loss

The purpose of the research:

- *to analyze the condition of residential areas inherited from the Soviet times.*

Tasks:

- *to review the changes in residential areas and the*

destruction of names during the Soviet period;

- *Review the restoration and abolition of the names of residential areas during the period of independence*
- *discuss the need for restitution of abandoned names in residential areas*

The study of the change of habitat was carried out on the basis of the population census data of 1959, 1989 and 2011. Data on the residential areas that were abolished in the Soviet era are searched in the knowledge of the Supreme Council of the Lithuanian SSR and the Government. Village elimination of the reasons for referring to the documents searched in the Central State Archive of the Presidium of the Supreme Soviet Fund (R-758).

After joining the Soviet Union in the middle of the 20th century, the nationalization of land and property was carried out and collective farms were created. In the 1960s, the adaptation of the agrarian landscape structure to industrial agriculture was begun – the land reclamation of wetlands and the abolition of single-country farmsteads. In the course of this transformation, the old settlement structure (detached house) was destroyed, and together with it the traditional small village communities were destroyed. Since 1968 the names of the remaining villages without inhabitants were abolished from the state data. Most of the place names were deleted in 1972 – 1995 (Figure 2). Such a large amount reflects the intensity of the reforms carried out.

The number of broken communities (number) depended on the size of the former traditional communities, as well as on the specifics of the landscape, the amount of wetlands in those areas. The transformation of small traditional communities into large collective economic communities is depicted in Figures 3 and 4. A specific administrative reform was also carried out in non-drainage areas. The village names were also abolished here – 2–3 small villages were given one name, while others were deleted from state data. The number of abandoned village names varies in districts (Figure 5). Mostly, the names of the villages were eliminated in Rokiskis – 407, Zarasai – 294, Anykščiai – 221, Vilnius – 200, Švenčionys, Panevezys – 186, Radviliškis – 180 districts, and at least Tauragė (6), Varėnos (7), Jurbarkas (11), Skuodas (12), Mazeikiai, Klaipėda districts (17) (Figure 6). According to official data, 3594 residential places and their names disappeared from the state accounting data; orders were found for 4184 cancellations. The other 2026 names of villages, that did not have inhabitants were not eliminated from public accounting data. In total, during the Soviet period, 5620 traditional rural communities were destroyed.

After the restoration of the statehood of Lithuania, the Soviet laws abolishing the names of residential areas were not canceled. In villages outside the revision, the elimination of historical names is also more than restored. Meanwhile the number of villages without population in 2011 increased by more than 4200. The names of these residential areas are threatened to be removed from state documents. They need legal protection by declaring them to be objects of a memorable heritage.